ЕИНТЕЗЕ
2017, бр. 11, стр. 73 -91.
UDK 37.018.1
Прегледни чланак 376.1-056.36-053.2
doi:10.5937/sinteze6-13529

ПРОГРАМИ ПОДРШКЕ РОДИТЕЉИМА ДЕЦЕ СА СМЕТЊАМА У РАЗВОЈУ

Маринела Н. Шћепановић [1]

Сажетак: У раду је размотрен значај и место васпитања деце са сметњама у развоју и дат је преглед десет ефикасних, на доказима заснованим програмима подршке родитељима деце са сметњама у развоју, који се примењују на глобалном нивоу. Савремени концепт васпитања деце уопште подразумева интеракцију детета и родитеља у процесу васпитања и учешће детета у сопственом развоју. У таквој поставци, родитељи деце са сметњама у развоју, будући да су то деца умањених капацитета, имају потребу за снажном подршком у погледу оснаживања родитељских капацитета и изградње посебних вештина. Подшка родитељима деце са сметњама у развоју у виду програма подршке заснованих на доказима није заступљена у Србији. Доказане и потврђене програме подршке породици и родитељима неопходно је промовисати, обезбедити и понудити као стално доступну подршку родитељима и деци са сметњама у развоју у свеобухватном и захтевном процесу васпитања.

Кључне речи: стилови васпитања; програми подршке; нега деце; родитељи; деца са сметњама у развоју

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Подршка родитељима деце са сметњама у развоју је нужан сегмент подршке породицама са децом уопште. Родитељи деце са сметњама у развоју суочавају се са вишеструким тешкоћама и проблемима у развоју и подизању своје деце, како код нас, тако и у свету. Ради препоручивања ефикасних програма подршке родитељима деце са сметњама у развоју, анализирани су и приказани наводи проучене литературе из домаћих и страних извора која се

[1] mscepanovic@gmail.com, ШОСО са домом „Вук Караџић“ Сомбор

бави васпитним стиловима, подизањем деце уопште, специфичностима подизања деце са сметњама у развоју и вредновањем постојећих програма подршке родитељима деце са сметњама у развоју.

ВАСПИТАЊЕ И ВАСПИТНИ СТИЛОВИ

Карактеристике приступа у подизању и васпитавању деце са сметњама у развоју у односу на осталу децу свакако изискују и сасвим специфичну подршку породицама ове деце.

Према различитим ауторима, васпитање је формирање дечјег понашања и свети у складу са моралним вредностима и позитивним друштвеним правилима; то је процес који је друштвено детерминисан, процес са мрежом васпитача, који се одвија у чаробном троуглу васпитача, васпитаника и васпитног задатка. Појам васпитања је сличан и сродан појмовима образовање, подстицање, развој и социјализација, што увелике говори и о његовом садржају.

Историјски преглед промена односа према васпитавању и подизању деце показује филогенетско сазревање родитељске улоге, али исто тако и развијање и сазревање друштвене улоге у овом процесу.

Матејић-Ђуричић (2010) истиче да се „у општој оцени старе (Макаренко) педагогије сусрећемо са једним парадоксалним открићем: **наука о васпитању детета** била је превалентно усмерена **на одраслог**“.

Амерички социјални мислилац Лојд Демоз (Demause, 1974) даје концепцију историје детињства у којој издваја шест периода где ваки следећи период има нов, побољшан стил васпитања и тип односа родитеља и деце:

- инфантицидни стил (од давнина до 4. века), карактеришу га чедоморство и насиље;
- одбацујући стил (од 4. до 13. века), препуштање деце дојиљи, манастиру, васпитању у туђој породици;
- амбивалентни стил (од 14. до 17. века), дете је вољено али је васпитавано и осмехом и шибом;
- доминирајући стил (18. век), карактерише близина са родитељима али и њихова јака контрола;
- социјализујући стил (19. век па до средине 20. века), дете припремају за самосталан живот али као објекат социјализације; дете постаје фокус интересовања у овом „веку детета“;

- пермисивни стил (од средине 20. века), у породичном и/или друштвеном оквиру детету се допушта висок степен слободе, допушта се властити избор - дете (адолесцент) није само објекат, већ и субјекат социјализације, а родитељи се одричу одговорности коју носи улога у васпитавању.

Ведерли (Vederli, 2005), говорећи о популаризовању теорије о одгајању деце на почетку 20. века, издваја теорију о „државном детету“ које све више постаје државном имовином а све мање својином родитеља, а где се социјализација детета сматрала сувише важном да би била препуштена самим родитељима; затим, Вотсон 1928. у својој књизи *Психолошко старање о одојчету и детету* заговара директну контролу окружења детета, услед чега Ведерли његову и сличне теорије двадесетих и тридесетих година 20. века назива теоријама о „строго контолисаном детету“. Током тридесетих и четрдесетих година неки теоретичари су почели да истичу другу крајност – крајњу слободу, у периоду владавине теорија „неспутаног детета“. Уследила је реакција родитеља који су установили да ипак морају да одреде ограничења у васпитавању и подизању своје деце уколико не желе да дође до погрешног правца њиховог формирања. Године 1946. Спок (Spok) је објавио књигу *Старање о одојчету и детету,* која представља, иако често нетачно тумачена, критику попостљивости, и у којој аутор истиче да децу треба учити како да се укључе у друштво.

Уследила су схватања према којима родитељ не треба да буде ни прекомерно попустљив нити ауторитативан, већ ефикасан. Нова метода изведена из начела недирективног саветовања и добила је назив Обука о родитељској ефикасности (PET - *Parent Effectiveness Training*); најпре је уведена још током педесетих година у Сједињене Америчке Државе. Обука се залаже за комуникацију између родитеља и деце у којој је све разјашњено - комуникацију осећања. Одлика овог програма су искрени родитељи и искрена деца. Књига Томаса Гордона *Како бити ефикасан родитељ* (Gordon, 1970) била је изданак ПЕТ школа за родитеље. У њој он анализира начин на који родитељи кодирају поруке једни другима и тако онемогућавају праву комуникацију. Ако дете нечим наљути родитеља, он треба да покаже да се наљутио, а не да одржи детету предавање о његовом лошем понашању. Поменути програм и књига су имали и још увека имају велики успех и утицај међу родитељима, нарочито у САД. Преговарање са децом о доношењу значајних заједничких одлука, које Гордон препоручује у оквиру своје методе, јасно показује да се

на овај начин допушта и родитељима и деци одрицање од одговорности.

Значајније учешће деце у сопственом васпитању и образовању наглашено је конструктивистичким приступима. „Седамдесете године прошлог века донеле су снажан обрт у (ре)дефинисању темељних педагошких полазишта. У том реформаторском процесу, идеје Паола Фреира и његово капитално дело *Pedagogy of Oppresed* (Freire, 1970) имали су пресудну улогу и значај. Фреире развија нови конструктивистички приступ васпитању и образовању, и полазећи од суштине онтолошког бића човека у први план истиче активност субјекта, сарадњу (колаборацију) и критику, уместо конформизма као пасивног пријема и апсорпције садржаја који долазе из спољашње средине“. (Матејић Ђуричић, 2012).

Наводећи Лангевелдеову максиму „дете као animal educandum“, Матејић Ђуричић (Langeveld, 1980, према Матејић-Ђуричић, 2012) наглашава да се ради о ревитализацији Виготскових идеја и истиче формативну улогу средине у развоју детета: „У оквиру нових концептуализаија развоја и васпитања, граница између процеса развоја и васпитања се готово поништава: развој детета се посматра нужно у социјалном и културном контексту, док се васпитање сагледава кроз мрежу социјалних интеракција које дете остварује са својим социјалним окружењем, дакле, у чврстој спрези са психичким напредовањем детета.“

У последњем периоду 20. века и све до данашњег времена дете представља центар породичног живота а васпитање је пренаглашено усмерено на њега са изразитом и пренаглашеном жељом да му се пружи оно што је најбоље за његов раст и развој.

ВАСПИТАЊЕ ДЕЦЕ СА СМЕТЊАМА У РАЗВОЈУ

Васпитавање деце са сметњама у развоју донедавно није разматрано ван контекста васпитања друге деце; напротив, Виготсково откриће и формулација законитости „зона наредног развоја“ у многоме је користило управо пракси специјалне едукације и рехабилитације деце са сметњама у развоју.

Досадашње фазе развоја и смењивања превладавајућих васпитних стилова ишле су на руку унапређивању односа према деци уопште, па тиме и деци са сметњама у развоју. Данас се ситуација унеколико променила променом педагошко-психолошке доктрине.

„За разлику од класичних становишта према којима дете трпи разнородне утицаје одраслих који преузимају улогу васпитача, васпитање се данас разумева као процес заједничког интерактивног изграђивања једне специфичне хумане релације у којој дете активно преузима одговорност за своје развојно напредовање. Лако се запажа да се овим ставом готово поништавају границе између развоја и васпитања“. (Матејић-Ђуричић, 2012).

Будући да су деца са сметњама у развоју најчешће онемогућена да преузму одговорност за сопствени развој, подршка интерактивном процесу васпитања ове деце је неопходна од самог почетка процеса вапитања, дакле од самог рођења деце, или момента настанка развојне или друге сметње, и потребна је и детету и родитељу. Не умањујући значај рехабилитационог саветовања родитеља, и утицај дефектолошког инструктивног рада са њима, свакако да је потребно родитеље деце са сметњама у развоју оснажити за родитељску улогу какву нису прижељкивали, и за коју нису природно биолошки опремљени.

Програми подршке развоју родитељства и нарочитих родитељских вештина, као и подршке породицама у целини и свим њеним члановима, развијани су крајем 20. века интензивно, што са актуелизацијом проблема у васпитању деце и младих, то и са истицањем потреба све деце које се не разликују у различитим условима, као што се не разликују ни њихова права на једнако квалитетан, богат и испуњен живот.

ПРЕГЛЕД ПРОГРАМА ПОДРШКЕ РОДИТЕЉИМА ДЕЦЕ СА СМЕТЊАМА У РАЗВОЈУ

Истражујући доступне податке о програмима подршке родитељима деце са сметњама у развоју, изабрали смо да представимо податке Уједињених нација дате у публикацији „Преглед на доказима заснованих програма за стицање породичних вештина“ (UNODC, 2009). Публикација садржи детаљан опис укупно 23 оваква програма, од којих су неки намењени деци са сметњама у развоју, учењу и поремећајима у понашању. Програми су рангирани на основу квалитета реферираних истраживачких потврда тј. научних провера њихових ефеката.

Представљамо табеларно 10 прворангираних програма приказујући њихове називе (преведене и у оргиналу), кратке описе програма, циљеве програма, научне потврде ефикасности, циљне

групе, узраст деце на који се односе вештине које се стичу, трајање програма, потврђене остварене исходе и, у делу напомене, наведене су територије на којима се програми спроводе.

Представљени су следећи водећи програми:

- Програм позитивног родитељства – Троструко П (Triple P - Positive Parenting Program)
- Невероватне године (The Incredible Years)
- Програм оснаживања породица (Strengthening Families Program)
- Родитељи као наставници (Parents as Teachers)
- Стани сада и планирај (Stop Now and Plan)
- Мултисистемска терапија (Multisystemic Therapy)
- Терапија интерације родитељ-дете (Parent - child Interaction Therapy)
- Први корак ка успеху (First Step to Succsess)
- Вођење добрим изборима (Guiding Good Choices), раније знан као „Припрема за године без дроге“ (Preparation for the Drug-Free Years), и
- Мудро родитељство (Parenting Wisely).

ТАБЕЛАРНИ ПРЕГЛЕД ПРОГРАМА ПОДРШКЕ РОДИТЕЉИМА

Табела 1: *Програм позитивног родитељства* – Троструко П (Triple P-Positive Parenting Program)

Опис	Мултидисциплинарни програм тј. систем подршке родитељству и стратегија породичне подршке на више нивоа, заснован на доказима, креиран за превенцију проблема у понашању, емоционалних и развојних проблема код деце (или, где је примењиво, да се заустави прогресија или смањи озбиљност проблема). Разрађени су посебни програми: Универзални, Изабрани, Примарна нега, Стандардни и Унапређени, који су 5 нивоа програма, и посебни: Stepping Stones – за породице са дететом са ометеношћу, те Путеви – за родитеље који су у ризику да злостављају своју децу.
Циљеви	- Помоћ родитељим да развију сигурно окружење за одгајање детета, унапређивање позитивних, брижних породичних односа и развијање ефикасних, ненасилних стратегија за унапређивање дечјег развоја и решавање уобичајених поремећаја у понашању и развојних питања. -Унапређивање родитељског самопуздања, смањење стреса и, у продицама са два родитеља, унапређивање комуникације родитељског пара и сложности у погледу родитељства смањењем познатих ризико фактора и оснаживањем протективних фактора везаних за поремећаје понашања.
Научна потврда ефикасности	4 студије са мета-анализама 10 независних рандомизираних контролних студија

	47 рандомизираних контролних студија 28 квази-експерименталне студије 11 студија базираних на пре- и пост-интервентној евалуацији
Циљне групе	Сви родитељи, Породице са децом са ометеношћу или децом код које постоји ризиком развоја поремећаја понашања или емоционалних сметњи, Родитељи код којих постоји ризик злостављања и занемаривања деце, Дисфункционалне породице
Узраст деце	Од новорођенчади до тинејџера, зависно од програма
Трајање програма	Од 1, 5 дана до 3,5 дана програма, зависно од врсте и нивоа
Исходи	Деца: мање поремећаја понашања према извештају родитеља, мање емоционалних проблема, више самопоуздања, мање психолошких тешкоћа уопште. Родитељи: повећана самоефикасност и коришћење позитивних родитељских метода, смањено принудно родитељство и брачни конфликти, нижи степен депресије, мање злостављања деце, мање случајева хоспитализације због злостављања, мањи број деце је измештен из породица услед злостављања, више радно задовољство, виши ниво задовољства клијената.
Примена	Аустралија, САД, Европа, Азија

Програм позитивног родитељства – Троструко П, поуздан је и доказано ефикасан програм подршке свим родитељима и породицама деце са сметњама у развоју као и самој деци са сметњама у развоју, који доприности превенцији проблема у понашању, емоционалних и развојних проблема. Овај програм има, осим својих пет нивоа, и посеба програм за породице и децу са сметњама у развоју (Stepping Stones) што га издваја од свих другим програма подршке породицама, као и широко распон циљних група и узраста циљане деце, те кратко трајање примене програма.

Табела 2: *Невероватне године* (The Incredible Years)

Опис	Три серије свеобухватних, вишеструких и развојних програма за родитеље, наставнике и децу. Серије су засноване на теорији когнитивног социјалног учења, која наглашава значај породичног процеса социјализације као и наставничког, посебно код свих оних који се тичу мале деце. Заснован је на претпоставци да негативно јачање развија и одржава негативно понашање код деце и критичко или присилно понашања код родитеља и наставника, као и да родитељи и наставници морају да промени своје понашање у циљу побољшања социјалних интеракција детета.
Циљеви	Ако родитељи и наставници могу да науче да се ефикасно баве дечјим недоличног понашања и да развију позитивне и

	одговарајуће стратегије за решавање проблема и дисциплине, деца могу развити социјалне и емоционалне компетенције и смањити агресивно понашање код куће и у школи.
Научна потврда ефикасности	8 независних рандомизираних контролних студија 10 рандомизираних контролних студија (4 засноване на превенцији; 6 заснованих на третману) 3 студије засноване на пре- и пост-интервентној евалуацији
Циљне групе	Родитељи, наставници, деца. У истраживањима су учествовала и **деца са дијагнозом опозиционо-пркосног поремећаја, поремећајем у понашању и дефицитом пажње/ хиперактивношћу.**
Узраст деце	0–12 година
Трајање програма	12–20 двосатних сесија за родитеље 18–22 двосатне сесије за децу
Исходи	Родитељи: повећање позитивног и негујућег родитељства, смањење грубог, принудног и негативног родитељства. Деца: смањење агресије и проблема понашања код куће и у школи, повећање социјалних и емоционалних компетенција, повећање укључености у разредне активности, повећање спремности за школу. Натавници: повећање повезаности са родитељима, повећање употребе позитивних стратегија управљања одељењем и смањење употребе негативних стратегија.
Примена	Европа, Нови Зеланд, Кореја, Русија, САД

Програм *Невероватне године* подржавајући је ефикасан програм усмерен и на породичну и на школску средину деце и њихове учеснике; програм доприноси развијању позитивних родитељских и наставничких стратегија односа према деци која услед тога могу боље развијати своје социјалне и емоционалне компетенције, те смањити агресивност. Студије - докази о ефикасности програма су укључиле и рад са децом са поремећајима понашања и хиперактивношћу. Програм је ефикасан за децу до 12 година и њихово окружење.

Табела 3: *Програм оснаживања породица* (Strenghtening Families Program)

Опис	Програм обуке породичних вештина заснован на доказима који обухвата читаву породицу у три часа које се воде исте ноћи једном недељно. По доласку, учесници имају оброк у породичном стилу заједно са водитељима, након чега родитељи или старатељи похађају програм за обуку родитеља у првом сату. Истовремено, њихова деца похађају програм обуке тинејџерских вештина. У другом сату, породице учествују у програму за обуку породичних вештина. Подстицаји попут чувања деце и помоћ у транспорту помажу како би се осигурало да породице заврше програм и служе да се отклоне препреке за присуствовање сесијама.

Циљеви	Нису наведени
Научна потврда ефикасности	8 независних рандомизираних контролних студија 10 рандомизираних контролних студија Преко 100 квази-експерименталних студија
Циљне групе	**Високоризичне породице**, такође је нађено да је веома ефикасан у општој популацији. Посебно је дизајниран за **децу насилника и корисника психоактивних супстанци, родитеља код којих постоји ризик злостављања или занемаривања сопствене деце**, родитеља у затворима или на условној слободи због дела у вези са дрогом, родитеља или **адолесцената који пролазе третман због злоупотребе дроге и алкохола** и деце у хранитељским породицама.
Узраст деце	Три верзије програма, за децу 3–5, 6–11 и 12–16 година
Трајање програма	14 недеља
Исходи	Родитељска компонента: побољшава родитељске вештине, родитељску ефикасност, родитељско поверење, праћење и надзор и учешће родитељ-дете, а смањује негативно понашање деце, отворену и тајну агресију и поремећаје понашања. Дечја компонента: побољшава дечји школски успех и социјалне компетенције (комуникација, решавање проблема, отпор вршњака и бес и контролу понашања). Породична компонента: повећава породичну повезаност, хармонију, комуникацију, организацију, породичну снагу и отпорност. Програм у целини (који се састоји од све три компоненте) смањује употребу алкохола и дроге или могућност подстицања употребе алкохола или дрога од стране родитеља и старије деце, побољшава заштитне факторе и смањује факторе ризика који могу да доведу до каснијих проблема понашања.
Примена	Аустралија, Јужна Америка, САД, Русија, Блиски исток, неке државе Европе

Програм оснаживање породица је ефикасан програм обуке читаве породице који се истовремено спроводи са свим члановима породица, са циљем појачавања породичне повезаности, смањења злоупотреба супстанци и превенције даљих поремећаја понашања и сл. Програм је намењен породицама са родитељима и/или децом који злоупотребљавају дроге и алкохол те деци насилника и деци у хранитељским породицама од 3 до 16 година старости и траје 14 недеља.

Табела 4: *Родитељи као наставници* (Parents as Teachers)

Опис	Програм је едукација за родитеље, подршка породици и припрема за школу који служи будућим родитељима и родитељима деце до 5 година или узраста за полазак у вртић.
Циљеви	Програм циља породице из свих социо-економских средина и из руралних, градских и приградских средина и може се прилагодити потребама одређене заједнице. Кућне посете

	обавља професионално особље обучено и сертификовано у примени одговарајућег програма, који се у великој мери ослања на науци о развоју детета, укључујући и развој мозга. Поред тога, родитељи се срећу у групама да дискутују о темама као што је позитивној дисциплина, спавање, риваство између браће и сестара и тоалет тренинг и да промовишу интеракцију родитељ-дете кроз активности какве су причање, читање и игра.
Научна потврда ефикасности	8 независних рандомизираних контролних студија 5 рандомизираних контролних студија 9 квази-експерименталне студије Многобројна истраживања на основу пре- и пост- ингтервентне евалуације
Циљне групе	Будући родитељи, родитељи деце на узрасту за полазак у вртић (обично 5 година), без обзира на социо-економски статус, а додатни садржаји постоје и за ризико породице, породице тинејџера, самохране родитеље и сл. Прилагођен је и за посебне групе: **родитеља деце са посебним потребама,** домородаца који живе у резерватима, номадске породице, војне породице и родитеље који су у затвору или на условној слободи).
Узраст деце	0–5 година
Трајање програма	Препорука је да примена траје неколико година; кућне посете трају по 50 минута; месечни састанци су такође потребни и трају зависно од назначене теме.
Исходи	Родитељи: више знања о развоју деце и пракси подизања деце; више учествују у језичким и литерарним активностима деце; више учествују у дечијем школовању; више знају о дисциплини, показују више позитинве интеракције са својом децом и организују своје кућно окружење адекватније; мање је случајева злостављања и запостављања у породицама које су учествовале у програму. Деца: мање има је потребно поправно образовање у 1. разреду; чешће су потпуно вакцинисани до 2. године; напреднији су од вршњака у погледу језика, решавања проблема и когнитивних способности, као и социјалног развоја; постижу виши резултата на тесту спремности за вртић и на тестовима за читање, језичке способности и математику у првим разредима школе.
Примена	Аустралија и Нови Зеланд, Северна Америка, Кина, Мексико и, у Европи: Немачка и Уједињено Краљевство

Програм *Родитељи као наставници* ефикасна је подршка родитељима и деци на узрасту до поласка у вртић (око 5 година) или будућим родитељима, а који унапређује родитељске компетенције и подстиче дечији развој. Програм се заснива на кућним посетама професионалаца и дискусионим родитељским групама и траје неколико година. Посебно је прилагођен за специфичне циљне групе, међу којима су и породице са децом са сметњама у развоју.

Табела 5: *Стани сада и планирај* (Stop Now and Plan-SNAP)

Опис	Заснована на доказима, вишеструка когнитивно-бихејвиорална стратегија настала на Институту за дечји развој у Торонту (Канада), пре више од 30 година. СНАП циља децу са проблемима у понашању и децу у ризику да постану малолетни преступници. Он се односи на кључне ризике понашања такве деце, као што су слаба контрола импулсивности, и подстиче вештине решавања проблема.
Циљеви	Настоји да задовољи потребе које нису решене у општим здравственим програмима који се нуде малој деци и њиховим породицама и представља основ за родно осетљиву, комплексну, мултисистемску интервенцију дизајнирану посебно за децу са проблемима у понашању и / или у сукобу са законом. СНАП помаже деци и родитељима да се ефикасно носе са бесом и проблемом контроле импулсивности тако што их учи да се зауставе и размисле пре него што делују и на тај начин да одговоре на начин који омогућава да се њихови проблеми умање а не да буду већи.
Научна потврда ефикасности	6 независних рандомизираних контролних студија 4 рандомизиране контролне студије 5 квази-експерименталних студија 4 студије засноване на пре- и пост-интервентним евалуацијама
Циљне групе	- деца са проблемима у понашању или проблемима у понашању који производе штету (и њихове породице). Овакви проблеми су лоша контрола импулсивности, крађа, лагање, варање, физички напади на друге, суспензија из школе и сиромашне социјалне вештине.
Узраст деце	6–11 година
Трајање програма	12 недеља са по 1,5 сатним сесијама сваке недеље за родитеље и за децу, а остали третмани могу бити чешћи (индивидуални), кућни (6-12 сесија), школско заступање (3 или више сесија), или колико је потребно сесија док дете не достигне 18 година ако је вођа тренинга.
Исходи	Деца: побољшање екстенализованог понашања, интернализованог понашања и социјалних компетенција, унапређен квалитет интеракције са родитељима. Девојчице: мање проблема у понашању и више просоцијалног понашања; мање су наклоњена ка антисоцијалном понашању и показују више просоцијаних вештина пратећи инструкције које укључују учешће наставника, родитеља и чланова породице; смањење деликвенције и агресивног понашања и укључености у криминалне активности. Родитељи: мање стреса у интеракцији са децом, повећано самопоуздање у управљању дечјим понашањем, унапређен квалитет интерације са децом.
Примена	Аустралија и Нови Зеланд, УК, Скандинавија, САД.

Програм *Стани сада и планирај* ефикасна је, вишеструка когнитивно-бихејвиорална, мултисистемска интервенција намењена деци са проблемима и поремећајима у понашању и оној која су у ризику да постану преступници, као и њиховим родитељима. Програм оспособљава учеснике да се носе са бесом и контролишу импулсивност, као најзначајнијим препрекама, и доводи до побољшања понашања и социјалних компетенција деце као и последичног смањења непожељних облика њиховог понашања, те до унапређивања родитељских компетенција и њихове интеракције са сопственом децом узраста од 6 до 11 или чак 18 година, по потреби. Програм траје 12 недеља и одвија се у недељним сесијама за породице, кућним индивидуалним третманима, као и у школским сусретима.

Табела 6: *Мултисистемска терапија* (Multisystemic therapy)

Опис	Мултисистемска терапија је интензиван, на породици и заједници базиран, третман за **малолетне преступнике** који су починили озбиљне прекршаје, као и за њихове породице.
Циљеви	Смањење злоупотребе психоактивних супстанци и криминалног понашања међу младим затвореницима и младима под надзором; Укључивање приступа који се бави широким спектом фактора ризика породице, колега, школе и контекста у заједници; Унапређивање промене понашања у природном окружењу младе особе, са свеобухватним циљем оснаживања неговатеља; и ригорозни механизми осигурања квалитета који се фокусирају на постизање резултата придржавајући се режима лечења и развијања стратегија за превазилажење препрека да се промени понашање.
Научна потврда ефикасности	4 независна рандомизиране контролне студије 12 рандомизираних контролних студија 2 квази-експерименталне студије 2 студије засноване на пре- и пост-интервентној евалуацији
Циљне групе	**Млади преступници и њихове породице**
Узраст деце	12–17 година
Трајање програма	3 до 5 месеци; интензитет термана зависи од клиничких потреба (од 2 до 15 сати недељно)
Исходи	Смањење: рецидива, броја дана у које млади проводе у заштити, поновљених хапшења, броја дана младих преступника у притвору, психијатријске симптоматологије, насилног криминалитета, лично пријављене злоупотребе супстанци, екстернализованих и интернализованих симптома. Повећање: апстиненције од коришћења марихуане, социјалних компетенција и задовољства клијената.
Примена	Аустралија и Нови Зеланд, САД, Европа – Скандинавија, УК

Програм *Мултисистемска терапија* ефикасан је програм подршке малолетним преступницима који су починиоци озбиљних прекршаја и њиховим породицама; програм доприноси промени преступничког понашања у виду смањења злоупотребе супстанци и криминалног понашања, као и промени понашања околине и породице према овој деци узраста од 12 до 17 година. Програм се примењује од три до пет месеци.

Табела 7: *Терапија интеркције родитељ - дете* (Parent - child Interaction Therapy)

Опис	Емипиријски подржан третман који акцентује унапређивање квалитета односа родитељ - дете и мењање образаца интеракције родитељ - дете у случајевима **поремећаја понашања и злостављања деце**, где су најчешћи: **непоштовање ауторитета, кршење правила, тражење пажње и агресивно и деструктивно понашање**.
Циљеви	Превенција касније деликвенције у адослесценцији и злостављања сопствене деце од садашње деце; ова терапија учи родитеље специфичним вештинама које им омогућавају да успоставе одгајајуће и сигурне односе са својом децом, подстичу про-социјално понашање и обесхрабрују негативно понашање. Терапија је усмерена на две основне интеракције: интеракцију усмерену на децу (где се користи терапија игром у коју родитељи укључују своју децу са циљем оснаживања својих односа са њима) и ону усмерену на родитеље (где родитељи уче специфичне вештине управљања понашања које користе током игре са својом децом).
Научна потврда ефикасности	4 независне рандомизиране контролне студије 10 рандомизираних контролних студија 16 квази-експерименталних студија 4 студије засноване на пре- и пост-третманској евалуацији
Циљне групе	**Породице деце са поремећајима у понашању, екстернализовани и интернализовани проблеми деце са таквим поремећајима и поремећајима пажње/хиперактивним поремећајима и сепарационом анксиозношћу; злостављана и занемарена деца са хроничним здравственим стањима, интелектуалном ометеношћу или развојним поремећајима те поремећајима говора и језика.**
Узраст деце	Деца са поремећајима у понашању 2–7 година Деца злостављана од родитеља који су на третману: 2–12 година
Трајање програма	Једносатна сесија недељно по породици. Трајање програма није ограничено, и углавном траје док родитељи не усаврше вештине интеракција родитељ-дете и не доведу понашање свог детета у нормалне границе.
Исходи	Деца: смањање симптома сепарационе анксиозности, напредак у екстернализованим и интернализованим симптомима, побољшање дечјег понашања, смањење муцања, смањење родитељског стреса, деца са менталном ретардацијом су била

	много попустљивија, деца предшколског узраста су мање хиперактивна и флексибилнија, више про-социјалног понашања код деце са опонирајућим понашањем и хиперактивношћу. Родитељи: смањење стреса и насилног понашања у породици, повећање добробити и задовољства за родитеље терапијом, смањење коришћења неодговарајућих стратегија управљањем дечјег понашања а повећање употребе одговарајућих, позитивнија интеракција са децом која имају менталне болести или менталну ометеност, смањење понашања родитеља које води ка злостављању деце, смањење проблематичног понашања и браће и сестара деце.
Примена	Аустралија, Канада и САД, УК, Немачка, Норвешка, Холандија, Кина и Тајван

Програм *Терапија интеракције родитељ – дете*, ефикасан је програм заснован на успостављању и јачању адекватних родитељских вештина које могу да одговоре на потребе интеракције са децом са поремећајима у понашању, поремећајем пажње/хиперактивношћу, сепарационом анксиозношћу, злостављаном и занемареном, децом са менталним болестима, те са интелектуалном ометеношћу, развојним поремећајима или поремећајима говора и језика. Програм се примењује једностаним се сијама сваке недеље све док родитељи не усаврше потребне вештине, а намењен је деци од две до 12 година и њиховим родитељима.

Табела 8: *Први корак ка успеху* (First Step to Success)

Опис	На школу базиран програм ране интервенције који се састоји од три фазе: терапеутско вођење, интервенција вођена од наставника и родитеља, и одржавање.
Циљеви	Одвојити дете предшколског узраста од негативних образаца понашања током школских година и развити њихову способност да се прилагоде на позитивна понашања према својим наставницима, родитељима и вршњацима. Усмерен на **децу предшколског узраста која показују ране знаке антисоцијалних образаца понашања (нпр. агресија, супротстављајуће пркосно понашање, озбиљни напади беса, повређивање других).** Ови рани обрасци могу указивати на почетак успостављања неприлагођеног понашања које прераста у озбиљније проблеме касније, када је дете отпорније на третмане, попут одбацивања вршњака, одбијања похађања школе или деликвенције.
Научна потврда ефикасности	2 независне рандомизиране контролне студија 3 рандомизиране контролне студије 1 квази-експериментална студија 3 студије засноване на пре- и пост-интервентној евалуацији
Циљне групе	Деца предшколског узраста која показују ране знаке антисоцијалних образаца понашања, и њихови родитељи.
Узраст деце	5–6 година

Трајање програма	Потребно је да учесници заврше 30 програмских дана, што се обично дешава у периоду од три месеца.
Исходи	Смањено агресивно понашање, смањене неприлагођене а повећане прилагођене форме понашања у учионици, укупно евидентирани позитивни ефекти програма
Примена	Канада, САД, Холандија, Норвешка, Турска, Јапан

Програм *Први корак ка успеху* ефикасна је подршка породицама деце предшколског узраста која показују ране знаке антисоцијалног понашања (агресивно, супротстављајуће и пркосно понашање, напади беса, повређивање других), ради превенције напредовања оваквог понашања ка озбиљним проблемима у школи или каснијој деликвенцији. Програм траје око три месеца, тј. 30 програмских дана и подразумева учешће родитеља, вапитача/наставника и деце.

Табела 9: *Вођење добрим изборима* (Guiding Good Choices)

Опис	Раније познат као „Припрема за године без дроге“ (Preparation for the Drug-Free Years). Ово је програм превенције злоупотребе дрога који обезбеђује родитељима деце 9-14 година стицање знања и вештина потребних да би водили своје дете кроз рану адолесценцију.
Циљеви	Вођење добрим изборима је програм заснован на истраживањима која показују да је позитивно учешће родитеља важно у помагању **деци да се одупру болестима зависности и антисоцијалном понашању.** Сесије су интерактивне и дају родитељима прилике да вежбају нове вештине, а родитељи такође могу да добију повратне информације користећи се видео упутствима која им показују родитељске вештине.
Научна потврда ефикасности	2 независне рандомизиране контролне студије 1 квази-експериментална студија 2 студије засноване на пред-и пост-интервентне процена
Циљне групе	Родитељи и њихова деца
Узраст деце	9–14 година
Трајање програма	5 двосатних или 10 једносатних сесија програма
Исходи	Позитивни исходи на родитељство, позитивни исходи на интеракцију родитеља и деце; дугорочни пад у неколико облика злоупотребе дрога, укључујући алкохол и политоксикоманију; најзначајнихи исходи код зависности, нађена је значајно нижа учесталост алкохолизма код младих испитаника који су похађали програм.
Примена	САД

Програм *Вођење добрим изборима*, ефикасна је подршка родитељима деце узраста од 9 до 14 година у циљу превенције зависности и антисоцијалног понашања кроз учење позитивног

родитељског учешћа у адолесценцији њихове деце. Програм траје укупно 10 сати и укључује децу и њихове родитеље.

Табела 10: *Мудро родитељство* (Parenting Wisely)

Опис	Мудро Родитељство је самоуправљајући онлајн програм који учи родитеље и њихову децу важним вештинама за унапређење односа и смањење сукоба кроз управљање понашања и подршке.
Циљеви	Програм је осмишљен тако да побољша прилагођавање деце и има потенцијал **да смањи малолетничку делинквенцију и злоупотребе супстанци.** Поред тога, он настоји да унапреди решавање проблема, комуникацију родитеља и школе, те похађање школе и побољшање оцена деце, уз такође побољшање дисциплине.
Научна потврда ефикасности	1 независна рандомизирана контролна студија 4 рандомизиране контролне студије
Циљне групе	Програм је намењен **ризичним породицама** ниских примања које имају **децу са благим до озбиљним проблемима у понашању**.
Узраст деце	6–18 година
Трајање програма	1 до 3 сесије које трају по 2 до 2,5 сата
Исходи	Полазници порграма студенти су постигли знатно више резултате на процени родитељских знања, веровања у ефикасност адаптивног родитељства и примени адаптивних вештина родитељства у хипотетичким проблематичним ситуацијама него други испитаници.
Примена	Аустралија, Канада, Француска, Ирска, Уједињено Краљевство, САД

Програм *Мудро родитељство* је ефикасна онлајн подршка родитељима деце узраста од 6 до 18 година са благим до озбиљних поремећаја у понашању, који родитеље учи адаптивним вештинама а и родитеље и децу вештинама потребним за унапређење односа, побољшавање комуникације и смањење сукоба. Програм траје до 10 сати.

Ефикасни програми подршке родитељима деце са сметњама у развоју постоје и примењују се у свету, према специфичним потребама породица и саме деце.

Из представљеног прегледа може се уочити да програми подржавају:

- Породице деце са ометеношћу, развојним потребама или посебним потребама, као засебан програм или верзија – три програма, за децу узраста од 0 до 13 година, који су рангирани као 1, 4 и 7. по вредности и броју потврда ефикасности,

- Породице и децу са поремећајима у понашању – четири програма, за децу узраста од 0 до 18 година, који су рангирани као 2,5,7 и 10.
- Породице и децу кориснике супстанци – три програма, за узраст 6 до 18 година, рангирани као 3,7 и 10. по вредности и броју потврда ефикасности,
- Породице и децу са раним антисоцијалним понашањем – три програма, за узраст од 5 до 18 година, рангирани као 8, 9 и 10. по вредности и броју потврда ефикасности,
- Децу са поремећајима пажње и хиперактивношћу – два програма, за узраст од 0 до 12 година, рангирани као 2 и 7. по вредности и броју потврда ефикасности,
- Високоризичне породице – два програма, за узраст деце од 3 до 18 година, рангирани као 3 и 10. по вредности и броју потврда ефикасности,
- Породице са родитељима насилницима тј. злостављаном или занемареном децом – два програма, за узраст деце од 2 до 16 година, рангирани као 3 и 7. по вредности и броју потврда ефикасности,
- Родитеље кориснике супстанци – један програм, за узраст деце од 3 до 16 година, рангиран као 3. по вредности и броју потврда ефикасности, и
- Породице малолетних преступника – један програм, за узраст деце од 12 до 17 година, рангиран као 6 по вредности и броју потврда ефикасности.

Према територији на којој се примењују, представљени програми показују глобалну тенденцију: сви се примењују у САД, већина их се примењује у Аустралији и Европи, а многи и у Азији. Африка је изузетак. У Србији се, према подацима из наведеног извора и времена, не примењује ни један од представљених програма, иако постоје подаци да се данас примењује један програм, 6. по рангу, намењен малолетним преступницима узраста од 12 до 17 година и њиховим породицама.

Програми подршке засновани на доказима су део сервиса подршке у свету и препоручују се породицама и родитељима од институција. Пример добре онлајн базе (Model Programs Guide) се може наћи на сајту Министарства правде САД, Канцеларије за малилетничку правду и превенцију деликвенције (OJJDP, n.d.). База представља 189 програма подршке породици из области дечје заштите, здравља и добробити, од којих је 43 означено као ефикасно, 115 као обећавајуће а 31 програм је означен као неефикасан. При уласку у саму базу стоји истакнут навод из Америчких кључних

националних индикатора за добробит деце из 2013. године: „На дечје здравље утиче њихова биологија, социјално и физичко окружење, понашање и доступност сервиса подршке“.

ЗАКЉУЧАК

Подршка родитељима деце са сметњама у развоју је нужан сегмент подршке породицама са децом уопште. Родитељи деце са сметњама у развоју суочавају се са вишеструким тешкоћама и проблемима у развоју и подизању своје деце. Савремени концепт васпитања деце уопште подразумева интеракцију детета и родитеља у процесу васпитања и учешће детета у сопственом развоју. У таквој поставци, родитељи деце са сметњама у развоју имају потребу за снажном подршком у погледу оснаживања родитељских капацитета и изградње посебних вештина.

Подшка родитељима деце са сметњама у развоју у виду програма подршке заснованих на доказима није заступљена у Србији. Доказане и потврђене програме подршке породици и родитељима неопходно је промовисати, обезбедити и понудити као стално доступну подршку родитељима и деци са сметњама у развоју у свеобухватном и захтевном процесу васпитања.

ЛИТЕРАТУРА

Гордон, Т. (2006). Умеће родитељства - како подизати одговорну децу. Београд: Креативни центар.

Demause, L.E. (1974). The History of Childhood. New York: Psychohistory Press.

Матејић-Ђуричић, З. (2010). Увод у развојну психологију. Београд: Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.

Matejić-Đuričić, Z. (2012). Nove konceptualizacije razvoja i vaspitanja. Specijalna edukacija i rehabilitacija, 11(2), 267-284.

United Nations Office of Drugs and Crime. (2009). Compilation of Evidence-Based Family Skills Training Programmes. Preuzeto sa https://www.unodc.org/docs/youthnet/Compilation/10-50018_Ebook.pdf

OJJDP (n.d.). Model Programs Guide. Preuzeto sa http://www.ojjdp.gov/mpg/Topic/Details/19 2017 Apr 6.

Vederli, R. (2005). Kolaps kulture. Beograd: Clio.

SUPPORT PROGRAMS FOR PARENTS OF CHILDREN WITH DISABILITIES

Marinela N. Šćepanović[2]

Abstract. This paper deals with importance and position of upbringing of children with disabilities, and it gives a review of ten efficient, evidence-based, support programs created for parents of children with disabilities, which are used globally. Contemporary concept of children upbringing in general includes interaction between parents and children in a process of upbringing and participation of a child in its own development. In this regard, parents of children with disabilities need strong support targeted at strengthening their parental capacities and building special skills, considering their children`s disabilities. There are no support programs for parents of children with disabilities in Serbia. Evidence-based and proven support programs for families and parents have to be provided, promoted and offered as constantly available support for parents and children with disabilities within the comprehensive and complex process of upbringing.

Key words: parental educational styles, support programs, upbringing, parents, children with disabilities.

Примљен: 25.04.2017
Прихваћен: 08.05.2017

[2] mscepanovic@gmail.com, School for elementary and secondary education with home